

Internaliserend Probleemgedrag bij Adolescenten na Ouderlijke Echtscheiding

de Rol van Sekse, Leeftijd bij Scheiding en Duur sinds Scheiding

A. de Heer

Masterscriptie Jeugdstudies Universiteit Utrecht

Astrid de Heer (4005007)

Master Jeugdstudies

Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht

Onderzoeksgroep Jeugd & Gezin

Begeleidster: Dr. I. van der Valk

Juni 2014

Aantal woorden: 5.952

Voorwoord

Voor u ligt mijn Master Thesis, die de afsluiting vormt van de Master Jeugdstudies aan de Universiteit Utrecht. Na het afronden van mijn voorgaande studie tot maatschappelijk werker besloot ik mij door middel van de Master Jeugdstudies te ontwikkelen op het gebied van jeugdproblematiek, waar ik mijn toekomst in zie. In lijn met mijn persoonlijke en professionele interesse, heb ik onderzoek gedaan naar internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit gescheiden gezinnen in Nederland.

Graag wil ik de personen bedanken die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van deze Thesis. Allereerst een woord van dank voor Dr. I. E. van der Valk, zij heeft mij gedurende het hele proces voorzien van gedetailleerde feedback en een heel prettige begeleiding. Ook gaat mijn woord van dank uit naar Dr. E. Spruijt voor het mede beschikbaar stellen van de data die zijn gebruikt voor het onderzoek.

Daarnaast wil ik graag Marlieke van Mook en Sabrina Schel bedanken - die tegelijkertijd hun Master Thesis schreven in dezelfde onderzoeksgroep - voor de zorgvuldige feedback die ik heb mogen ontvangen. We vulden elkaar goed aan. Bedankt!

Als laatste wil ik mijn familie, vrienden en vriend bedanken voor hun geduld, steun en het accepteren van mijn afwezigheid bij sociale verplichtingen wanneer ik op mijn zolderkamer aan het zwoegen was voor deze Thesis.

Astrid de Heer

Utrecht, juni 2014

Samenvatting

Achtergrond: Er is veel onderzoek gedaan naar de mogelijke gevolgen van een echtscheiding voor adolescenten uit scheidingsgezinnen. Inconsistenties in de literatuur vragen om meer duidelijkheid betreffende internaliserend probleemgedrag bij adolescenten na ouderlijke echtscheiding. **Doel:** Deze studie maakt inzichtelijk wat de rol is van sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding op internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. **Methode:** Om dit te onderzoeken zijn data gebruikt van het cross-sequentieel survey-onderzoek ‘Scholieren & Gezinnen’ uit 2006-2013 ($n = 7809$, $M_{\text{Leeftijd}} = 13.18$). **Resultaten:** Adolescenten uit scheidingsgezinnen rapporteren gemiddeld genomen significant meer internaliserend probleemgedrag dan adolescenten uit intacte gezinnen. Uit een sub-steekproef van adolescenten uit scheidingsgezinnen ($n = 1432$) blijkt vervolgens dat meisjes significant hoger scoren op internaliserend probleemgedrag dan jongens. Leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding blijken afzonderlijk geen rol te spelen in het voorspellen van de mate van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. Ten slotte toont dit onderzoek aan dat sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding gezamenlijk significante voorspellers zijn van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. **Conclusie:** Meisjes uit scheidingsgezinnen en adolescenten met een jongere leeftijd bij scheiding evenals adolescenten met een korte duur sinds scheiding behoeven extra aandacht op preventief vlak voor wat betreft het inperken van de kans op internaliserend probleemgedrag.

Steekwoorden: echtscheiding, internaliserend probleemgedrag, adolescenten, sekse, leeftijd, leeftijd bij scheiding, duur sinds scheiding

Introductie

In het jaar 2012 is er in Nederland een recordhoogte behaald in het aantal echtscheidingen: er zijn in totaal 33.273 huwelijken ontbonden (37%), waar 33.834 kinderen bij betrokken waren (CBS, 2014). De mogelijke gevolgen van een ouderlijke echtscheiding voor adolescenten houdt onderzoekers al lang bezig (Amato, 2010). Zo zouden adolescenten met gescheiden ouders onder andere meer kans hebben op verminderde schoolprestaties, moeilijkheden in sociale relaties, een negatief zelfbeeld en psychologische, emotionele en gedragsproblemen dan adolescenten uit intacte gezinnen (Amato, 2001; Amato & Keith, 1991; Dronkers, 1999; Havermans, Vanassche, & Matthijs, 2013).

In lijn met deze bevindingen toont onderzoek consistent aan dat adolescenten uit gescheiden gezinnen gemiddeld hoger scoren op internaliserend probleemgedrag dan adolescenten uit intacte gezinnen (Amato, 2000, Lansford, 2009; Simons, Lin, Gordon, Conger, & Lorenz, 1999; Størksen, Roysamb, Moum, & Tambs, 2005; VanderValk, Spruijt, DeGoede, Maas, & Meeus, 2005). Het is tot nu toe uit onderzoek nog niet heel duidelijk of factoren als sekse, de leeftijd van de adolescent bij scheiding en de duur sinds de scheiding een rol spelen in het verband tussen internaliserend probleemgedrag bij adolescenten en ouderlijke echtscheiding. Sommige onderzoeken laten namelijk zien dat sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding het effect van de scheiding op de ontwikkeling van het kind modereert (o.a. Hetherington, Bridges, & Insabella, 1998), al spreekt recenter onderzoek dit tegen (o.a. Burt, Barnes, McGue, & Iacono, 2008).

Het huidige onderzoek zal – naar aanleiding van inconsistenties in de literatuur – nagaan of adolescenten uit scheidingsgezinnen grotere kans hebben op internaliserend probleemgedrag dan adolescenten uit intacte gezinnen en of sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding hierbij een rol spelen. Gezien de hoge prevalentiecijfers van echtscheidingen en de vele mogelijke negatieve gevolgen voor adolescenten uit deze gezinnen

is het cruciaal dat er passende, effectieve hulpverleningsinterventies worden ingezet die aansluiten op de verscheidenheid binnen de doelgroep.

In dit onderzoek zullen ten eerste de beschreven inconsistenties aan bod komen middels een literatuurstudie, aan de hand hiervan zijn onderzoekshypothesen opgesteld. Vervolgens beschrijft de methode hoe deze hypothesen worden getoetst, waarna de resultaten worden gepresenteerd. Ten slotte worden hieruit conclusies getrokken en in een discussie uiteengezet.

Internaliserend Probleemgedrag en Ouderlijke Echtscheiding

Bij internaliserend probleemgedrag is er een overcontrole aan emoties: de emoties zijn naar binnen gericht en leiden tot innerlijke onrust. Voorbeelden van dit gedrag zijn depressie, terugtrekking, angst, somatische klachten en een lage zelfwaardering (Buehler, Anthony, Krishnakumar, Stone, Gerard, & Pemberton, 1997; Spruijt & Duindam, 2005). Uit verschillende reviews (Amato, 2000; Landford, 2009) en correlatieve onderzoek blijkt dat adolescenten uit scheidingsgezinnen een verhoogde kans hebben op het vertonen van internaliserend probleemgedrag in vergelijking met adolescenten uit intacte gezinnen (Størksen et al., 2005). Dit blijkt eveneens uit Nederlands longitudinaal onderzoek (VanderValk et al., 2005), Amerikaans onderzoek (Jekielek, 1998; Simons et al., 1999) en een Fins follow-up onderzoek (Sourander & Helstelä, 2005).

Volgens de theorie van de *'parental loss perspective'* kan dit verklaard worden doordat echtscheiding voor adolescenten vaak gepaard gaat met een geheel of gedeeltelijke afwezigheid van één van beide ouders. Veel adolescenten ervaren hierdoor een afname van kwalitatief en kwantitatief contact met de uitwonende ouder. Ook is de thuiswonende ouder – vooral de eerste tijd na scheiding – vaak bezig met het scheidingsproces, wat gepaard gaat met een beperking van de hoeveelheid tijd en energie die besteed kan worden aan de adolescent (Amato, 1993). Een andere theorie, de *'life stress perspective'*, geeft een

alternatieve verklaring. De echtscheiding zou voor ouders én adolescenten een stressvolle gebeurtenis zijn, die gepaard gaat met zogenaamde stressoren als de blootstelling aan ouderlijke conflicten, een daling van de levensstandaard, het veranderen van school en het verlies van contact met grootouders. Een opeenstapeling van deze stressoren zou een daling laten zien van het welbevinden van adolescenten na een ouderlijke echtscheiding (Amato, 1993). Naar aanleiding van deze empirische en theoretische bevindingen wordt in het huidige onderzoek tevens verwacht dat adolescenten uit scheidingsgezinnen gemiddeld genomen meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten uit intacte gezinnen.

Sekseverschillen

Hoewel internaliserend probleemgedrag in het algemeen gemiddeld hoger is voor meisjes dan voor jongens, lijkt onderzoek naar sekseverschillen in internaliserend probleemgedrag na ouderlijke echtscheiding niet eenduidig. Zo vinden verschillende onderzoekers dat internaliserend probleemgedrag na ouderlijke echtscheiding vooral bij jongens voorkomt (Simons et al., 1999; Sourander et al., 2005; Teyber, 1996). Hetherington en Kelly (2002: zoals weergegeven door Spruijt & Duindam, 2005) verklaren dit door te stellen dat jongens in tijden van stress minder capabel zijn om hulp te vragen, omdat ze gevoelens minder goed onder woorden kunnen brengen dan meisjes. Toch vinden zij geen bewijs voor sekseverschillen in internaliserend probleemgedrag na ouderlijke echtscheiding, evenals Spruijt en Duindam (2005).

In tegenstelling tot bovenstaande bevindingen vinden Mash en Terdal (1988: zoals weergegeven door Spruijt & Duindam, 2005) in hun onderzoek dat meisjes na ouderlijke echtscheiding gemiddeld genomen meer internaliserend probleemgedrag vertonen dan jongens na ouderlijke echtscheiding. Onderzoek van Simons en collega's (1999) stelt dat dit mogelijk verklaard kan worden doordat de kans voor moeder om depressief te worden verhoogd is, wat de kwaliteit van haar opvoeding vermindert en wat vervolgens zijn weerslag

heeft op de kans op depressie voor dochters. Størksen en collega's (2005) geven een alternatieve verklaring: meisjes uit gescheiden gezinnen zouden extreem gevoelig en vatbaar zijn voor depressieve en angstige gevoelens in vergelijking met jongens uit gescheiden gezinnen. Zij zouden namelijk meer moeite hebben met het hervinden van intimiteit en vertrouwen tijdens deze periode doordat ze meer reageren op stressvolle levensgebeurtenissen als een echtscheiding. Tevens tonen verschillende studies aan dat meisjes over het algemeen én in scheidingsgezinnen vatbaarder zijn voor depressieve en angstige gevoelens (Amato, 2001; Buchanan, Maccoby, & Dornbusch, 1991; Størksen et al., 2005; VanderValk et al., 2005).

Er kan worden geconcludeerd dat er inconsistentie is in de literatuur omtrent deze sekseverschillen, maar er lijkt meer bewijs te zijn dat het niveau van internaliserend probleemgedrag voor meisjes uit gescheiden gezinnen hoger ligt dan voor jongens uit gescheiden gezinnen. Hierdoor wordt verwacht dat deze bevinding tevens in het huidige onderzoek kan worden aangetoond.

Leeftijd bij Scheiding en Internaliserend Probleemgedrag

Adolescenten van verschillende leeftijden zouden differentieel worden blootgesteld aan scheidingssituaties (Nederhof, Belsky, Ormel, & Oldehinkel, 2012), wat mogelijk zijn weerslag kan hebben op de mate van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. Zo vindt Hetherington (1993) een stijgende lijn in het internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen tussen de 10 en 15 jaar oud, vooral bij meisjes. Rescorla en collega's (2007) vinden daarnaast dat het niveau van depressieve en angstige gevoelens na echtscheiding voor adolescenten van 11 tot 16 jaar hoger ligt dan voor de leeftijd van 6 tot 11 jaar. Toch zijn volgens Amato (2001) de gevolgen van een ouderlijke echtscheiding voor verschillende leeftijden in de adolescentie met elkaar vergelijkbaar.

Volgens Hetherington (1993) hebben jongere adolescenten uit scheidingsgezinnen

juist een hoger niveau van internaliserend probleemgedrag, omdat oudere adolescenten meer cognitieve en socio-emotionele capaciteiten, interne controle en extrafamiliale sociale hulpbronnen bezitten. Sun en Li (2002) komen in hun onderzoek tot hetzelfde empirische resultaat. Dit wordt verklaard doordat jongere adolescenten de transitie naar onafhankelijkheid tegenover ouders nog niet ervaren hebben, waardoor ze gevoeliger zijn voor mogelijk negatieve invloeden binnen scheidingsgezinnen.

Ook voor de factor leeftijd bij scheiding geldt dat inconsistentie in de literatuur aanleiding geeft tot onderzoek. De meerderheid van de theorieën en empirische bevindingen impliceren een leeftijdsverschil, waarin jonge adolescenten na ouderlijke echtscheiding naar verwachting een hoger niveau van internaliserend probleemgedrag zullen rapporteren dan oudere adolescenten na echtscheiding.

Duur sinds Scheiding en Internaliserend Probleemgedrag

In onderzoek is doorgaans aangetoond dat kort na ouderlijke echtscheiding de scheidingseffecten op adolescenten het sterkst zijn (Hetherington, 1993; Hetherington & Stanley-Hagan, 1999, Sun & Li, 2002). Zo vinden Jekielek (1998) en Amato en Keith (1991) in meta-analyses dat adolescenten in de eerste twee jaar na ouderlijke echtscheiding gemiddeld genomen meer gedragsproblemen vertonen dan adolescenten met een langere duur sinds scheiding. Sun en Li (2002) verklaren dit door te stellen dat naarmate de tijd na echtscheiding verstrijkt, adolescenten zichzelf aanpassen aan de nieuwe situatie. Ze zouden wennen aan bestaande problemen, wat resulteert in een vernieuwde perceptie van hun leven. Amato (1993) geeft hier een alternatieve verklaring voor: volgens de '*parental adjustment perspective*' zouden moeders uit scheidingsgezinnen het eerste jaar na scheiding meer boosheid, depressie, angst en onzekerheid vertonen en minder communiceren met kinderen. Daarnaast zouden ze minder genegenheid uiten naar kinderen, meer straf geven en meer inconsistent zijn in gebruik van discipline naar kinderen toe dan moeders uit intacte gezinnen,

wat van negatieve invloed is op gedragsproblemen bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. Deze onderzoeksresultaten suggereren dat internaliserende gedragsproblemen als gevolg van ouderlijke echtscheiding na verloop van tijd verminderen.

Volgens VanderValk en collega's (2005) is het afhankelijk van tal van factoren of de scheidingseffecten op adolescenten verminderen, continueren of verergeren. Zij vinden in hun longitudinale onderzoek geen rol van de duur sinds scheiding op internaliserend probleemgedrag bij adolescenten na ouderlijke echtscheiding. Maar daarnaast is er tal van onderzoek dat aantoont dat echtscheiding een negatief effect heeft op de ontwikkeling van adolescenten en dat die negatieve gevolgen mettertijd zelfs ernstiger kunnen worden (Størksen et al., 2005; Amato, 2005). Volgens Sun en Li (2002) zouden langere tijd na ouderlijke echtscheiding deze problemen nog steeds significant verschillen van adolescenten uit intacte gezinnen. Daarnaast is in de literatuur zelfs bewijs te vinden dat dit tot in de volwassenheid merkbaar is (Amato, 2000; Amato & Booth, 1991; Spruijt & Duindam, 2005; Cherlin, Chase-Landsdale, & McRae, 1998) en soms zelfs nooit compleet verdwijnt (Amato, 2001). Ouderlijke echtscheiding zou hierbij gezien moeten worden als een proces in plaats van een geïsoleerde gebeurtenis, zo kunnen aanhoudende conflicten tussen ouders, een verslechterde ouder-kindrelatie of onbegrip en boosheid richting ouders tot ver na de scheiding blijven bestaan (Amato, 1993; Kurdek, 1995, zoals weergegeven door VanderValk et al., 2005).

Ondanks de inconsistentie in de literatuur omtrent de rol van duur sinds scheiding op internaliserend probleemgedrag bij adolescenten na ouderlijke echtscheiding, lijken er meer aanwijzingen te zijn dat het niveau van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten kort na de scheiding (twee jaar) gemiddeld hoger is dan voor adolescenten met een langere duur sinds scheiding. In het huidige onderzoek wordt verwacht hetzelfde resultaat te vinden.

Huidig Onderzoek

Naar aanleiding van voorgaand literatuuronderzoek wordt in deze studie aandacht besteed aan de beschreven inconsistenties in de literatuur. De centrale onderzoeksvraag luidt: *Verschillen adolescenten in de mate van internaliserend probleemgedrag na ouderlijke echtscheiding op basis van sekse, de leeftijd bij scheiding en de duur sinds de scheiding in vergelijking met adolescenten uit intacte gezinnen?* Er zal eerst worden onderzocht of er een verschil is aan te tonen in de mate van internaliserend probleemgedrag tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen. Onderzoeksvraag A luidt dan ook: *Verschillen adolescenten uit scheidingsgezinnen in de mate van internaliserend probleemgedrag van adolescenten uit intacte gezinnen?* De verwachting is dat adolescenten uit scheidingsgezinnen gemiddeld meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten uit intacte gezinnen.

Vervolgens wordt onderzocht of sekse, leeftijd bij scheiding en de duur sinds scheiding samenhangen met de mate van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. Onderzoeksvraag B luidt dan ook: *Spelen sekse, leeftijd bij ouderlijke echtscheiding en duur sinds ouderlijke echtscheiding een rol bij de relatie tussen ouderlijke echtscheiding en internaliserend probleemgedrag bij adolescenten?* Ten eerste wordt verwacht dat meisjes na ouderlijke echtscheiding gemiddeld genomen meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongens na ouderlijke scheiding. Ten tweede wordt verwacht dat jonge adolescenten bij ouderlijke echtscheiding gemiddeld genomen meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan oudere adolescenten bij scheiding. Ten derde wordt verwacht dat adolescenten kort na ouderlijke echtscheiding (tot twee jaar) gemiddeld genomen meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten wiens ouders langer zijn gescheiden. Tot slot wordt er in dit onderzoek exploratief gekeken naar de huidige leeftijd van de adolescent en naar interactie-effecten tussen de variabelen sekse, leeftijd,

leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding voor het voorspellen van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten na ouderlijke echtscheiding.

Methode

Steekproef

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een cross-sequentieel databestand afkomstig uit het survey-onderzoek ‘Scholieren & Gezinnen’ in Nederland. Het betreft een gepoolde steekproef, verkregen door het aan elkaar koppelen van databestanden uit de meetjaren 2006, 2007, 2008, 2009, 2011 en 2013. Vragenlijsten voor dit onderzoek werden afgenomen onder 7809 adolescenten, waarvan 4036 meisjes (51.7%) en 3759 jongens (48.1%) in de leeftijd van negen tot en met zeventien jaar ($M_{\text{leeftijd}} = 13.18$, $SD = 1.41$). Respondenten bevonden zich in laatste drie klassen van het basisonderwijs ($n = 1488$, 19.1%) en de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs ($n = 6258$, 80.9%), waarbij het opleidingsniveau van de adolescenten als volgt is verdeeld: 741 (11.8%) volgen VMBO Beroepsonderwijs, 1399 (22.4%) is afkomstig van het VMBO Theoretisch onderwijs, 1277 (20.4%) van het HAVO en 1998 (31.9%) van het VWO/Gymnasium. Overige respondenten bevinden zich in het combinatieonderwijs, zoals VMVBO/HAVO of HAVO/VWO ($n = 843$, 13.5%).

De meerderheid van de respondenten is afkomstig uit een intact gezin, waarbij ouders duurzaam samenwonen ($n = 389$, 5.0%) of getrouwd zijn ($n = 5831$, 74.9%); van 1094 (14.3%) respondenten zijn de ouders gescheiden of gedecohabiteerd (voorheen samenwonend, nu uit elkaar) ($n = 338$, 4.3%). Daarnaast is van 135 respondenten (1.7%) de vader en/of moeder overleden.

In dit onderzoek wordt, naast de totale steekproef, ook gebruik gemaakt van een sub-steekproef van respondenten met gescheiden ouders, deze bestaat uit 761 meisjes (53.2%) en 670 jongens (46.8%). De gemiddelde leeftijd van adolescenten bij ouderlijke scheiding is

$M_{\text{leeftijd}} = 9.91$ jaar ($SD = 1.84$) en de gemiddelde duur sinds scheiding is $M = 3.27$ ($SD = 1.22$).

Procedure

De vragenlijsten zijn afgenomen bij adolescenten van vergelijkbare middelbare scholen verspreid door Nederland die aselekt zijn gekozen. De dataverzameling is grotendeels uitgevoerd door Bachelor Thesis studenten Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Utrecht, onder supervisie van Dr. E. Spruijt en Dr. I. van der Valk van de onderzoeksgroep Jeugd & Gezin van de Faculteit Sociale Wetenschappen. De adolescenten en ouders zijn vooraf door de docent geïnformeerd door middel van een brief over de gevoeligheid van bepaalde vragen. Daarbij is aangegeven dat ze bezwaar konden maken tegen deelname aan het onderzoek en dat de adolescent op ieder moment kon stoppen met het invullen van de vragenlijst. De vragenlijsten zijn individueel, vrijwillig, anoniem en schriftelijk – door middel van zelfrapportage – in de klas afgenomen.

Meetinstrumenten

De vragenlijst ‘Scholieren & Gezinnen’ is samengesteld door Dr. E. Spruijt en Dr. I. van der Valk en bestaat uit vragen over individueel en gezinsfunctioneren. Hierbij is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande meetinstrumenten, waarvan de betrouwbaarheid en validiteit reeds afdoende zijn aangetoond. Voor de concepten depressie en angst is, vanwege een klein verschil in de formulering van bepaalde items en/of in de antwoordcategorieën (drie-punt en vijf-punt Likertschaal), gekozen om de schalen per meetronde te berekenen en vervolgens per meetronde te standaardiseren. Op deze manier kon toch gebruik worden gemaakt van een optimale steekproefgrootte en konden de schalen over de meetrondes heen met elkaar worden vergeleken.

Depressie. Het concept depressie is gemeten met behulp van de *Children’s Depression Inventory* (Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998). Hierbij is een

verkorte versie gebruikt, waarbij 10 van de 27 vragen beantwoord zijn in de vorm van ‘*Ik voel me vaak verdrietig*’ en ‘*Ik geef mezelf vaak de schuld als er iets gebeurd is*’. De betrouwbaarheid van de schaal varieerde van $\alpha = .88$ op meetronde 1 (2006) tot $\alpha = .89$ op meetronde 6 (2013). De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes was $\alpha = .88$ en wordt gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013).

Angst. Algemene angstgevoelens, zoals het zorgen maken over de toekomst of over dingen die vroeger zijn gebeurd, zijn gemeten door de gegeneraliseerde angst-subschaal van de *General Anxiety Subscale* van de *Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders – revised version (SCARED-R)*, vertaald door Muris en Steerneman (2001). Deze bestaat uit negen items, zoals ‘*Ik ben iemand die zich snel zorgen maakt*’ en ‘*Ik maak me zorgen over dingen die vroeger gebeurd zijn*’. De betrouwbaarheid van de schaal varieerde van $\alpha = .86$ op meetronde 1 (2006) tot $\alpha = .90$ op meetronde 5 (2011). De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes was $\alpha = .88$ en wordt gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013).

Emotionele problemen. Omdat in de laatste meetronde (2013) de schaal angst niet is gemeten volgens de sub-schaal *SCARED-R*, wordt hiervoor een subschaal van de *Strengths and Difficulties Questionnaires* gebruikt, vertaald door Treffers en van Widenfelt in samenwerking met Goodman (Goedhart, Treffers & Widenfelt, 2003). Hiervoor zijn vijf vragen gesteld in de vorm van ‘*Ik pieker veel*’ en ‘*Ik ben voor veel dingen bang, ik ben snel angstig*’ die op een drie-puntschaal gescoord worden. De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes was $\alpha = .77$ en is voldoende betrouwbaar (Field, 2013).

Om uitspraken te doen over internaliserend probleemgedrag zijn de concepten depressie, angst en emotionele problemen onderzocht of ze voldoende met elkaar samenhangen. Een correlatieanalyse wijst uit dat er sprake is van een sterke, positieve

samenhang (variërend van $r = .66$ tot $r = .77$), waarna de gemiddelden van de drie concepten zijn berekend om ze samen te kunnen voegen tot de totaalschaal internaliserend probleemgedrag.

Gezinsstructuur. Het concept gezinsstructuur is gemeten door de vraag: *‘Zijn je ouders getrouwd, wonen ze samen, of zijn ze gescheiden?’*. Antwoordmogelijkheden zijn: *‘Mijn ouders zijn getrouwd (en wonen samen)’*, *‘Mijn ouders wonen samen, maar zijn niet getrouwd’*, *‘Mijn ouders zijn gescheiden (en waren getrouwd)’*, *‘Mijn ouders zijn gescheiden (waren samenwonend)’*, *‘Mijn moeder is overleden’* en *‘Mijn vader is overleden’*. Voor de analyses is een dummyvariabele aangemaakt die aangeeft of adolescenten in een intact (getrouwd of samenwonend) of in een gescheiden gezin (huwelijkse ontbinding of voorheen samenwonend) wonen. Respondenten die hebben aangegeven dat één of beide ouders zijn overleden, zijn niet meegenomen in het uitvoeren van de analyses.

Duur sinds scheiding. In alle meetrondes is een sectie in de vragenlijst opgenomen die alleen dient ingevuld te worden door adolescenten met gescheiden ouders, waarin onder andere de vraag *‘In welk jaar zijn je ouders gescheiden?’* werd gesteld. Deze vraag kent door de meetjaren heen helaas verschillende antwoordmogelijkheden. Dit varieert van bijvoorbeeld *‘Dit jaar, 2006’* tot een open antwoordmogelijkheid. Vanwege dit verschil is ervoor gekozen om het concept duur sinds scheiding per meetronde vast te stellen en door vergelijkbare categorieën te vormen die variëren van *‘0 jaar geleden’* tot *‘Meer dan 4 jaar geleden’*. Op deze manier kon toch gebruik worden gemaakt van een optimale steekproefgrootte.

Leeftijd bij scheiding. Het concept leeftijd bij scheiding is net als duur sinds scheiding opgenomen in de sectie van de vragenlijst die alleen is bedoeld voor adolescenten uit gescheiden gezinnen. Vanwege een klein verschil in de formulering van dit item tijdens de verschillende meetrondes (tot 2009 is gevraagd naar het jaartal waarin de ouders gescheiden zijn, na 2009 is er tevens naar de leeftijd bij scheiding gevraagd), is ervoor gekozen om het

item leeftijd bij scheiding vóór 2009 te construeren door het jaartal van de meetronde minus het scheidingsjaartal te berekenen. Een optimale steekproefgrootte kon zo worden behouden en de waardes konden met elkaar worden vergeleken.

Statistische analyse

Alvorens het starten van de analyses zijn de data gecontroleerd en al dan nodig gecorrigeerd voor typfouten en onmogelijke waarden. Tevens is gecontroleerd of er sprake is van een normaalverdeling door middel van parametrische testen. Om de significantie van de testen te bepalen is een Alpha van .05 aangehouden.

Voor het onderzoeken van de opgestelde hypothesen is ten eerste middels een eenweg-ANOVA over de gehele steekproef getoetst of adolescenten uit scheidingsgezinnen significant verschillen van adolescenten uit intacte gezinnen in termen van internaliserend probleemgedrag. Om binnen de substeekproef met adolescenten uit gescheiden gezinnen te onderzoeken of jongens en meisjes significant verschillend scoren op internaliserend probleemgedrag is ten tweede een onafhankelijke *t*-test uitgevoerd. Ten derde is een correlatieanalyse en een lineaire regressieanalyse toegepast om te onderzoeken of en in hoeverre sekse, de huidige leeftijd (exploratief), de leeftijd bij scheiding en de duur sinds scheiding de mate van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen voorspelt. Bij deze analyse zijn de onafhankelijke variabelen eerst apart in een eigen model getoetst, waarna ze vervolgens samen in een model zijn getoetst middels een multiële regressieanalyse. Als laatste is in het regressiemodel nagegaan of er sprake is van interactie-effecten tussen de onafhankelijke variabelen.

Resultaten

Adolescenten uit Intacte en Gescheiden Gezinnen

De beschrijvende statistieken van internaliserend probleemgedrag zijn weergegeven in Tabel 1, waarin onderscheid wordt gemaakt tussen adolescenten uit intacte gezinnen en

adolescenten uit gescheiden gezinnen. Opvallend is dat het gemiddeld internaliserend probleemgedrag hoger lijkt te zijn bij adolescenten uit scheidingsgezinnen dan bij adolescenten uit intacte gezinnen.

Tabel 1

Beschrijvende Statistieken Internaliserend Probleemgedrag bij Adolescenten uit Intacte en Gescheiden Gezinnen

Internaliserend probleemgedrag	Meisjes		Jongens		Totaal	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Intacte gezinnen	1.97	.62	1.61	.53	1.80	.61
Gescheiden gezinnen	2.05	.66	1.68	.59	1.88	.65

Om te toetsen of het hierbij gaat om een significant verschil, is een eenweg-ANOVA uitgevoerd. Allereerst suggereren de statistische gegevens van zowel de Kolmogoriv-Smirnov als de Shapiro-Wilk test dat de assumptie van normaliteit is geschonden. Ook Levene's test is significant, $F(1, 7553) = 18.72, p < .001$, wat betekent dat de assumptie van homogeniteit van varianties is geschonden. De Welch's F en Brown-Forsythe F test zijn gebruikt om de analyse ondanks de geschonden assumpties te hervatten. De ANOVA is statistisch significant, $F(1, 2006.08) = 19.94, p < .001, \eta^2 = .003$, wat aangeeft dat gemiddeld internaliserend probleemgedrag significant verschilt voor adolescenten uit intacte gezinnen en adolescenten uit scheidingsgezinnen. Aan de hand van de beschrijvende statistieken uit Tabel 1 kan worden gesteld dat adolescenten uit scheidingsgezinnen ($M = 1.88, SD = .65$) significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten uit intacte gezinnen ($M = 1.80, SD = .61$).

De beschrijvende statistieken van Tabel 1 suggereren tevens dat er - binnen de

substeekproef van adolescenten uit scheidingsgezinnen - een sekseverschil is in de mate van internaliserend probleemgedrag. Een onafhankelijke *t*-test is uitgevoerd om te toetsen of dit verschil significant is. Zowel de Kolmogoriv-Smirnov test, de Shapiro-Wilk test als de Levene's test is significant, wat indiceert dat de assumpties van normaliteit en ongelijke varianties zijn geschonden, $F(1406.83) = 13.64, p < .001$. Door de grootte van de steekproef en gelijkheid in groepsgroottes heeft dit echter geen gevolgen voor de analyse (Allen & Bennett, 2010). De onafhankelijke *t*-test is statistisch significant, $t(1409, 1406.83) = -10.99, p < .001$, tweezijdig, waarbij meisjes uit scheidingsgezinnen ($M = 2.05, SD = .66$) significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongens uit scheidingsgezinnen ($M = 1.68, SD = .59$).

Rol van Sekse, Leeftijd bij Scheiding en Duur sinds Scheiding

Vervolgens is middels een lineaire regressieanalyse nagegaan wat de rol van sekse, leeftijd (exploratief), leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding is op het voorspellen van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. De resultaten van de regressieanalyse zijn te vinden in Tabel 3, waarin in Model 1 tot en met 4 de variabelen eerst getoetst zijn in een afzonderlijk model.

Sekse. Evenals de eerder besproken *t*-test toont Model 1 aan dat meisjes uit scheidingsgezinnen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongens uit scheidingsgezinnen ($\beta = .28, p < .001$). Hiermee wordt 8% van de variantie in internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen verklaard.

Voorafgaand aan Model 2, 3 en 4 is een bivariate correlatieanalyse uitgevoerd om een indruk te krijgen van de rol van leeftijd, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding op het gemiddeld internaliserend probleemgedrag, weergegeven in Tabel 2. Opvallend is dat enkel leeftijd correleert met internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen.

Tabel 2

Bivariate Correlatieanalyse van Leeftijd, Leeftijd bij Scheiding en Duur sinds Scheiding op Internaliserend Probleemgedrag

Internaliserend Probleemgedrag	<i>n</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Leeftijd	1404	.109	< .001
Leeftijd bij scheiding	639	-.069	.08
Duur sinds scheiding	724	-.003	.94

Leeftijd. In lijn met de correlatieanalyse laat Model 2 uit Tabel 3 zien dat oudere adolescenten uit scheidingsgezinnen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongere adolescenten uit scheidingsgezinnen ($\beta = .11, p < .001$). Eén procent van de variantie in internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen wordt hierdoor verklaard.

Leeftijd bij Scheiding. De resultaten van de correlatie- en regressieanalyse van Model 3 zijn niet significant, wat veronderstelt dat leeftijd bij scheiding geen rol lijkt te spelen in het voorspellen van de mate van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten. Er is echter wel trend-significantie te zien ($p = .08$), wat suggereert dat adolescenten die jonger zijn bij scheiding gemiddeld meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten die ouder zijn bij scheiding ($\beta = -.07$). Hiermee wordt 1% van de variantie in internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen verklaard.

Duur sinds Scheiding. De resultaten van Model 4 zijn niet significant, wat betekent dat duur sinds scheiding geen rol lijkt te spelen in het voorspellen van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten ($\beta = -.00, p = .94$).

Gezamenlijke Factoren. Om te beoordelen of de proportie verklaarde variantie van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen vergroot kan

Tabel 3

Lineair en Multivariaat Regressiemodel Internaliserend Probleemgedrag bij Scheidingskinderen

Variabele	<i>n</i>	<i>SD</i>	<i>B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²
Model 1 Sekse ^a	1411	.50	.37	.28	10.91	<.001	.08
Model 2 Leeftijd	1404	1.42	.05	.11	4.12	<.001	.01
Model 3 Leeftijd bij scheiding	639	3.76	-.01	-.07	-1.75	.08	.01
Model 4 Duur sinds scheiding	726	3.41	-.00	-.00	-.08	.94	.00
Model 5 Sekse	554	.50	.40	.31	7.63	<.001	.11
Leeftijd		1.10	-.03	-.04	-1.01	.31	
Leeftijd bij scheiding		3.79	-.02	-.13	-2.33	.02	
Duur sinds scheiding		1.16	-.07	-.13	-2.32	.02	
Model 6 ^b Sekse	554	.50	.40	.31	7.65	<.001	.11
Leeftijd bij scheiding		3.79	-.02	-.13	-2.53	.01	
Duur sinds scheiding		1.16	-.08	-.14	-2.60	.01	
Model 7 Sekse*leeftijd	1405	.73	.77	.06	2.16	.03	.00
Model 8 Sekse*leeftijd bij scheiding	1013	.58	-.04	-.03	-.78	.43	.00
Model 9 Sekse*duur sinds scheiding	1036	.61	.02	.01	.35	.73	.00
Model 10 Leeftijd*duur sinds scheiding	724	.90	-.06	-.05	-1.40	.16	.00
Model 11 ^c Sekse	1403	.50	.37	.28	10.95	<.001	.10
Leeftijd		1.42	.09	.20	5.28	<.001	
Sekse*leeftijd		.74	-.11	-.12	-3.24	<.001	

Noot. Analyse door middel van *Forced Entry* methode. ^a Voor sekse is een dummyvariabele aangemaakt waarin jongens = 0 en meisjes = 1.

^b Alle mogelijke combinaties van de betreffende concepten (variërend van 2 tot 4 concepten) zijn in de MRA getoetst, waarvan bepaalde combinaties samen significante voorspellers bleken van internaliserend probleemgedrag, maar geen grotere proportie variantie verklaarden dan Model 6. ^c Alle mogelijke combinaties van de significante interactie Sekse * Leeftijd zijn getoetst, Model 11 geeft het enige significante resultaat weer.

worden door de variabelen sekse, leeftijd, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding gezamenlijk, zijn multiële regressieanalyses (MRA) uitgevoerd (Model 5 en 6 in Tabel 3).

Voorafgaand aan het interpreteren van de resultaten van de MRA zijn verschillende assumpties getoetst. Ten eerste zijn *stem-and-leaf* en *boxplots* voor elke variabele in de regressie onderzocht die enkele uitschieters in de data indiceren, deze belemmeren het vermogen om de uitkomst van de MRA te interpreteren niet. Ten tweede zijn zowel de *normal probability plot* van gestandaardiseerde residuen als de *scatterplot* van gestandaardiseerde residuen tegen gestandaardiseerde voorspelde waarden onderzocht, die indiceren dat aan de assumpties van normaliteit, lineariteit en homoscedasticiteit van residuen zijn voldaan. Ten derde zijn er twee gevallen die de kritische waarde van χ^2 voor $df = 4$ van 18.467 van de *Mahalanobis distance* hebben overschreden, de *Cook's distances* ($< .03$) indiceren echter dat deze multivariate uitbijters van minimale invloed zijn. Ten slotte suggereren de waarden van de *Variance Inflation Factor* (VIF) afwezigheid van multicollineariteit.

Van alle combinaties van de variabelen sekse, leeftijd, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding waarvoor een MRA is uitgevoerd, bleek Model 6 het best passende model: de combinatie van de variabelen sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding gezamenlijk blijken significant en verklaren 11% van de variantie in internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen, $R^2 = .11$, *adjusted R*² = .10, $F(3, 550) = 21.64$, $p < .001$.

Aanvullend Onderzoek

Interactie-effecten. Ten slotte wordt in dit onderzoek exploratief gekeken naar mogelijke interactie-effecten tussen de predictoren in het voorspellen van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. Met gestandaardiseerde waarden zijn de interactievariabelen sekse*leeftijd, sekse*leeftijd bij scheiding, sekse*duur sinds scheiding en leeftijd*duur sinds scheiding aangemaakt, die in Model 7 tot en met 10 in Tabel

3 zijn getoetst middels lineaire regressieanalyses. Alleen Model 7 blijkt significant, $R^2 = .00$, $adjusted R^2 = .00$, $F(1, 1403) = 4.65$, $p = .03$, wat betekent dat oudere meisjes uit scheidingsgezinnen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongere jongens uit scheidingsgezinnen ($\beta = .06$). Dit geldt tevens voor Model 11, waarin te zien is dat de hoofdeffecten van sekse en leeftijd significant blijven in combinatie met het betreffende interactie-effect, $R^2 = .10$, $adjusted R^2 = .09$, $F(3, 1399) = 49.54$, $p < .001$, waarbij 10% van de variantie verklaard wordt. De overige interactie-effecten geven afzonderlijk geen significant resultaat (Model 8 t/m 10), evenals het toevoegen van de afzonderlijke interactie-effecten aan het best passende Model 6.

Best Passende Model

Uit de resultaten van de regressieanalyses blijkt dat Model 6 het best passende model is om internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen te voorspellen in termen van significantie en de grootst mogelijke proportie verklaarde variantie. Dit model laat ten eerste zien dat meisjes uit scheidingsgezinnen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongens uit scheidingsgezinnen. Ten tweede laat dit model zien dat jongere adolescenten bij scheiding significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan oudere adolescenten bij scheiding. Ten derde laat dit model zien dat adolescenten met een korte duur sinds scheiding significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten met een langere duur sinds scheiding. Deze drie predictoren verklaren samen 11% van de variantie, waarvan sekse de invloedrijkste voorspeller is met 8% verklaarde variantie.

Conclusie en Discussie

In deze studie is onderzocht of adolescenten uit scheidingsgezinnen verschillen van adolescenten uit intacte gezinnen in termen van internaliserend probleemgedrag en of sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding hierin een rol spelen. Uit de resultaten van het

huidige onderzoek kan ten eerste worden geconcludeerd dat adolescenten uit scheidingsgezinnen gemiddeld genomen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten uit intacte gezinnen. De hypothese uit dit onderzoek is hiermee bevestigd. Uit voorgaand literatuuronderzoek blijkt dat dit verklaard kan worden door een opeenstapeling van stressoren ten gevolge van een ouderlijke echtscheiding, zoals afwezigheid van één van beide ouders, wat zijn weerslag kan hebben op de mate van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen (Amato, 1993).

De resultaten uit dit onderzoek laten ten tweede zien dat meisjes uit scheidingsgezinnen gemiddeld genomen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongens uit scheidingsgezinnen. Dit bevestigt de hypothese en de inconsistente bevindingen uit het literatuuronderzoek omtrent deze sekseverschillen kunnen hierdoor worden weggenomen. Deze bevinding kan verklaard worden doordat meisjes uit scheidingsgezinnen meer vatbaar zijn voor internaliserend probleemgedrag na stressvolle gebeurtenissen als een echtscheiding dan jongens uit scheidingsgezinnen (o.a. Størksen et al., 2005).

Ten derde blijkt uit dit onderzoek dat leeftijd bij scheiding geen significante voorspeller is voor internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. De hypothese is hiermee niet bevestigd, maar de trend-significantie die laat zien dat jongere adolescenten bij scheiding gemiddeld hoger scoren op internaliserend probleemgedrag dan oudere adolescenten bij scheiding, bevestigt de hypothese deels. Uit het literatuuronderzoek wordt duidelijk dat dit verklaard kan worden doordat jongere adolescenten bepaalde beschermende factoren nog niet bezitten zoals cognitieve capaciteiten, waardoor ze gevoeliger zijn voor internaliserend probleemgedrag dan oudere adolescenten bij scheiding (o.a. Hetherington, 1993; Sun & Li, 2002). Aanvullend onderzoek is nodig om te achterhalen of

leeftijd bij scheiding daadwerkelijk een rol speelt in het voorspellen van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen.

Ten vierde laat deze studie zien dat duur sinds scheiding geen significante voorspeller is voor internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. De hypothese uit dit onderzoek, namelijk dat adolescenten met een kortere duur sinds scheiding gemiddeld meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan adolescenten met een langere duur sinds scheiding, is hiermee niet bevestigd. VanderValk en collega's (2005) vinden in hun onderzoek - tevens uitgevoerd in Nederland - ook geen bewijs voor deze hypothese: het zou afhankelijk zijn van tal van factoren of de scheidingseffecten op adolescenten verminderen, continueren of verergeren. Aanvullend onderzoek zou moeten uitwijzen wanneer duur sinds scheiding wel of geen rol speelt in de mate van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen.

Tenslotte laat dit onderzoek zien dat sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding gezamenlijk significante voorspellers zijn van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. De resultaten laten zien dat meisjes uit scheidingsgezinnen en adolescenten die jonger zijn bij scheiding, evenals adolescenten met een kortere duur sinds scheiding gemiddeld genomen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongens uit scheidingsgezinnen, adolescenten die ouder zijn bij scheiding en adolescenten met een langere duur sinds scheiding. De bevinding betreft de rol van duur sinds scheiding hierin kan volgens de '*parental adjustment perspective*' worden verklaard doordat kort na de scheiding het risico op internaliserend probleemgedrag het grootst is. Wanneer adolescenten zich aanpassen aan de nieuwe situatie zouden de gedragsproblemen na verloop van tijd afnemen (o.a. Amato, 1993; Sun & Li, 2002).

Aanvullende analyses

Er is exploratief gekeken naar de rol van de huidige leeftijd van de adolescent in het voorspellen van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. Uit dit onderzoek blijkt dat oudere adolescenten uit scheidingsgezinnen gemiddeld genomen significant meer internaliserend probleemgedrag rapporteren dan jongere adolescenten uit scheidingsgezinnen. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat oudere adolescenten over het algemeen meer internaliserend probleemgedrag vertonen dan jongere adolescenten (Hetherington, 1993). In de adolescentie wordt meer tijd doorgebracht met leeftijdsgenoten en adolescenten trekken zich meer terug voor ouders om zich te ontwikkelen. Gevoelens van oudere adolescenten veroorzaakt door negatieve invloeden van ouders zouden hierdoor mogelijk meer internaliserend zijn (Rescorla et al., 2007). Aanvullend (literatuur)onderzoek is nodig om dit te onderbouwen.

Ten slotte laat exploratief onderzoek naar interactie-effecten tussen de predictoren van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen zien dat oudere meisjes uit scheidingsgezinnen een verhoogd risico hebben op internaliserend probleemgedrag. Ook hierbij is aanvullend onderzoek nodig om dit te kunnen verklaren.

Sterke Punten, Beperkingen en Aanbevelingen

Een sterk punt van dit onderzoek is het grote aantal respondenten, wat bevorderlijk is voor de externe validiteit, de betrouwbaarheid van uitspraken en het reduceren van de kans op een type II fout om ten onrechte geen effect aan te tonen. Daarnaast scoren de schalen van de gebruikte concepten allen goed op statistische betrouwbaarheid, wat van positieve invloed is op de interne validiteit van het onderzoek. Ten slotte is deze studie een aanvulling op de literatuur, omdat inconsistenties in de literatuur over de rol van sekse, leeftijd bij scheiding en duur sinds scheiding op internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen mogelijk zijn weggenomen. Daarnaast is er nog niet eerder gekeken naar de interactie-effecten tussen de betreffende predictoren.

Deze studie kent ook beperkingen: zelfrapportage op de gebruikte vragenlijsten kan sociaal wenselijke antwoorden oproepen en de lengte van de vragenlijst had tot gevolg dat niet alle respondenten de vragenlijst geheel hebben voltooid. Tevens zijn de meetinstrumenten uit dit onderzoek niet elk meetjaar op dezelfde manier bevraagd, wat zijn weerslag kan hebben op de constructvaliditeit. Een andere beperking is het ontwerp van dit onderzoek - namelijk cross-sequentieel - waardoor er geen causale relaties kunnen worden aangetoond.

Een aanbeveling voor vervolgonderzoek is het uitvoeren van een longitudinale studie die zich specifiek richt op internaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit scheidingsgezinnen. Door consequente metingen zouden mogelijk causale relaties kunnen worden aangetoond. Daarnaast zou kwalitatief onderzoek kunnen bijdragen aan de theorievorming omtrent de bevindingen uit dit onderzoek. Ten slotte kunnen ouder- en leerkrachtrapportages worden ingezet om rapportages met elkaar te vergelijken.

Implicaties voor de Praktijk

De bevindingen uit dit onderzoek kunnen bijdragen aan kennis in het wetenschappelijk veld, maar kunnen tevens praktisch worden ingezet voor preventieve doeleinden. Zo behoeven meisjes uit scheidingsgezinnen, jongere adolescenten bij scheiding en adolescenten met een korte duur sinds scheiding extra aandacht op het preventieve vlak om het risico op internaliserend probleemgedrag in te perken. Ook behoeven meisjes uit de latere adolescentie afkomstig uit scheidingsgezinnen extra aandacht. Hulpverleners, ouders en andere betrokkenen kunnen naar aanleiding van deze bevindingen hiernaar handelen als een adolescent professionele hulp behoeft omtrent de scheiding, om verdere escalatie van scheidingsgerelateerde problemen bij de adolescent te voorkomen.

Referenties

- Allen, P., & Bennett, K. (2010). *PASW statistics by SPSS, a practical guide* (version 18.0). Australia: Cengage Learning.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, *62*, 1269–1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) Meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, *15*, 355–370. doi:10.1037/0893-3200.15.3.355
- Amato, P.R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, *72*, 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R. (2005). The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation. *Future of Children*, *15*, 75-96. doi:10.1353/foc.2005.0012
- Amato, P. R., & Booth, A. (1991). Consequences of parental divorce and marital unhappiness for adult well-being. *Social Forces*, *69*, 895– 914. doi:10.1037/0003-066X.53.2.167
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *110*, 26–43. doi:10.1037/0033-2909.110.1.26
- Buchanan, C., Maccoby, E. E., & Dornbusch, S. M. (1991). Caught between parents: Adolescents experience in divorce homes. *Child Development*, *62*, 1008-1029. doi:10.1111/j.1467-8624.1991.tb01586.x
- Buehler, C., Anthony, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Gerard, J., & Pemberton, S. (1997). Interparental conflict and youth problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies*, *2*, 233-247. doi:10.1023/A:1025006909538

- Burt, S. A., Barnes, A.R., McGue, M., & Iacono, W.G. (2008). Parental divorce and adolescent delinquency: Ruling out the impact of common genes. *Developmental Psychology, 44*, 1668-1667. doi:10.1037/a0013477
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2014). *Echtscheiding; leeftijdsverschil, kinderen, geboorteland, huwelijksduur*. Gevonden op 8-1-2014 via:
<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&&PA=60060ned>
- Cherlin, A.J., Chase-Landsdale, P.L., & McRae, C. (1998). Effects of parental divorce on mental health throughout the life course. *American Sociological Review, 63*, 239–249. doi:10.2307/2657325
- Craighead, W. E., Smucker, M. R., Craighead, L. W., & Ilardi, S. S. (1998). Factor analysis of the Children's Depression Inventory in a community sample. *Psychological Assessment, 10*, 156-165. doi:10.1037//1040-3590.10.2.156
- Dronkers, J. (1999). The effects of parental conflicts and divorce on the well-being of pupils in Dutch secondary education. *European Sociological Review, 15*, 195-212.
- Field (2013). *Discovering statistics using IBM Spss statistics* (4th ed.). London: Sage.
- Havermans, N., Vanassche, S., & Matthijs, K. (2013). De invloed van ouderlijke echtscheiding op schoolloopbanen. *Relaties en Nieuwe Gezinnen, 12*, 1-25.
- Hetherington, E. M. (1993). An overview of the Virginia Longitudinal Study of divorce and remarriage with a focus on early adolescence. *Journal of Family Psychology, 1*, 39-56. doi:10.1037/0893-3200.7.1.39
- Hetherington, E. M., Bridges, M., & Insabella, G. M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist, 53*, 167-184. doi:10.1037//0003-066X.53.2.167
- Hetherington, E. M., & Kelly, J. B. (2002). *For better or for worse*. New York: W.W. Norton & Company.

- Hetherington, E.M., & Stanley-Hagan, M. M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *40*, 129–140. doi:10.1111/1469-7610.00427
- Hight, G., & Jamieson, L. (2007). *Cool with change: Young people and family change*. Centre for Research on Families and Relationships. Gevonden op 10-1-2014 via: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/1842/2799/1/CWC%20final%20report%202007.pdf>
- Jekielek, S. M. (1998). Parental conflict, marital disruption, and children's emotional well-being. *Social Forces*, *76*, 905-935. doi:10.1093/sf/76.3.905
- Nederhof, E., Belsky, J., Ormel, J., & Oldehinkel, A. J. (2012). Effects of divorce on Dutch boys' and girls' externalizing behavior in Gene x Environment perspective: Diathesis stress or differential susceptibility in the Dutch tracking adolescents' individual lives survey study? *Development and Psychopathology*, *24*, 929–939. doi:10.1017/S0954579412000454
- Mash, E. J., & Terdal, L. G. (1988). *Behavioral assessment of childhood disorders*. New York: Guilford Press.
- Muris, P., & Steerneman, P. (2001). The revised version of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED-R): First evidence for its reliability and validity in a clinical sample. *The British Psychological Society*, *40*, 35-44. doi:10.1348/014466501163463
- Rescorla, L., Achenbach, T., Ivanova, M. Y., Dumenci, L., Almqvist, F., Bilenberg, N., ... Verhulst, F. (2007). Behavioral and emotional problems reported by parents of children ages 6 to 16 in 31 societies. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, *15*, 130-142. doi:10.1177/10634266070150030101

- Simons, R. L., Lin, K. H., Gordon, L. C., Conger, R. D., & Lorenz, F. O. (1999). Explaining the higher incidence of adjustment problems among children of divorce compared with those in two-parent families. *Journal of Marriage and Family*, *61*, 1020–1033.
- Singendonk, K., & Meesters, G. (2002). *Kind en echtscheiding. Een ontwikkelingspsychologisch perspectief [Child and divorce. A developmental psychological view]*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Spruijt, E., & Duindam, V. (2005). Problem behavior of boys and young men after parental divorce in the Netherlands. *Journal of Divorce & Remarriage*, *3-4*, 141-155. doi:10.1300/J087v43n03_08
- Spruijt, E., & Duindam, V. (2010). Joint physical custody in the Netherlands and the well-being of children. *Journal of Divorce & Remarriage*, *51*, 65–82. doi:10.1080/10502550903423362
- Størksen, I., Roysamb, E., Moum, T., & Tambs, K. (2005). Adolescents with a childhood experience of parental divorce: A longitudinal study of mental health and adjustment. *Journal of Adolescence*, *28*, 725-739. doi:10.1016/j.adolescence.2005.01.001
- Sun, Y., & Li, Y. (2002). Children's well-being during parents' marital disruption process: A pooled time-series analysis. *Journal of Marriage and Family*, *64*, 472–488. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00472.x
- Teyber, E. (1996). *Kind van gescheiden ouders, kind van de rekening? [Child of divided parents, child has to pay the piper?]*. Baarn, Ambo.
- VanderValk, I., Spruijt, E., DeGoede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2005). Family structure and problem behavior of adolescents and young adults: A growth-curve study. *Journal of Youth and Adolescence*, *6*, 533–546. doi:10.1007/s10964-005-8841-8